

Családi dilemma. Hogy jutottunk idáig?

RECENZÍÓ SOMLAI PÉTER *CSALÁD 2.0. EGYÜTTÉLÉSI FORMÁK A POLGÁRI CSALÁDTÓL A JELENKORIG* C. KÖNYVÉRŐL (NAPVILÁG KIADÓ, BUDAPEST, 2013)

Somlai Péter több évtizedes munkáinak mintegy szintézisaként olyan könyvet tár az olvasó elé, amely elsősorban bemutatja és értelmezi a családos – vagy éppen családon kívüli – életformákban végbemenő változásokat, de semmiképpen sem kívánja megítélni eme átalakulásokat, melyekhez sokféle és szerteágazó tényező vezetett. A családszervezetek változatosságának magyarázatában történeti átalakulást követ, erre már az alcímben is utalást tesz: a polgári családtól a jelenkori, „posztmodern” életformákhoz jut el, a vizsgált korszakot pedig két nagy horderejű átalakulási folyamathoz – az ipari forradalomhoz és a posztindusztriális kapitalizmus-hoz – kapcsolja. Elemzésének tágabb keretei az európai, zsidó-keresztény civilizáció és a szűkebb magyarországi társadalmi környezet, ahonnan a legtöbb példázó, szemléltető adat és forrás származik. Ezek mellett a szerző összehasonlítóképp helyenként kitér észak-amerikai folyamatokra is. Az érdeklődő olvasó rendkívül gazdag, kétszáznál is több forrást megjelölő irodalomjegyzéket talál és további szakkönyvi, de szépirodalmi ajánlásokat is, melyek igen hasznosak, hiszen a család rendkívül nagy téma, tárgyalása fölöttébb nehezen tömöríthető 200 oldalas korlátok közé. A szerző nemegyszer egy-egy „kiszólással” érezteti az olvasás során, hogy könyve keretei között önmagának és olvasóinak is meg kell elégedni a „rövid jelzésekkel”.

A könyv szerkezete 4+1 nagyobb fejezetre tagolódik, melyekben a jelenkor új életformái a polgári családhoz, illetve ennek a premodern családhoz való viszonyításában kerülnek bemutatásra. *Az együttélés új perspektívái* a munka rövid összefoglalójának tekinthető, önálló fejezetben.

Kutatásának fókuszaként a poszt-indusztrializmusban létrejött, 1970-es évektől bekövetkezett változásokat, az új, posztmodern életformákat és családi mintázatokat jelöli meg a szerző. Ezek újszerűsége leginkább széles körű elterjedésükre, elfogadottá válásukra, magának a hagyományos/polgári életformától való eltérésnek az értelmezésére, jelentésére vonatkozik, semmint a jelenség létének újdonságára, hiszen korábban is léteztek a kiterjedt családetől, a polgári mintától eltérő jellegű családi viszonyok, így az egyedülálló életutak és az azonos neműek párkapcsolata sem volt ismeretlen.

A polgári családnak¹ szánt fejezet áttekinti az immár elkülönült, magántulajdonú gazdasági alappal rendelkező család funkcióit, szerkezetét és a keresőmunka-központú (férfi) életút alaku-

1 A polgári család alatt olyan intézményt ért, amely kezdetben csak a polgárság körében létezik, a modernizáció előrehaladtával azonban mintává válik más társadalmi rétegek számára, és az együttélés történelmi típusa. (Somlai 2013: 21).

lását az individualizált, standardizált életpályáig. Az intimitás fizikai, kommunikációs kereteinek átírásában, valamint a privát és nyilvános szféra szétválásában a polgárosodás folyamata lehetőségeivel együtt kitüntetett szereppel bírt. A polgári család visszahúzódott, ahogy Lasch (id. Somlai 2013: 32) fogalmaz, s ilyen körülmények között hosszú időn át fennmaradt a családfő, a férj mint a létfenntartásért felelős személy szerepmintája, és domináns életformaként vált elterjedté a hatvanas évekre.

„Új összefüggések alakultak ki egyfelől a személyesség szférái és ezen belül a nemek közötti kapcsolatok, másfelől a társadalom nagyobb szervezetei és személytelen erői között. A magánélet intézményei zártabbak lettek, új falak emelkedtek – és új kapuk nyíltak – a családi otthonok és a társadalmi nyilvánosság világa között. *A polgári család a magánélet és az intimitás központjaként a társadalmi nyilvánosság ellenpólusává vált.*” (kiemelés az eredeti szövegben) (Somlai 2013: 27)

A családról alkotott felfogások egyik korszakról a másikra nagymértékben változtak, viszont a meghatározóak nem likvidálódtak, hanem különböző módosulásokkal továbbéltek. Az eszményi polgári család ugyan szétzilálta a patriarchális család eszméjét, akárcsak a posztmodern életformák a polgári szellemiséget, a családi élet koncepciói, mintái függtek a társadalmi struktúrában elfoglalt helytől, a munkamegosztástól, a szokásoktól és hagyományoktól – úgyszólván a lehetőségektől. (Erről részletesen az *Intimitás, patriarchizmus, kettős erkölcs, kétkeresős család*, valamint a *Gyermekek és szülők* című alfejezetekben olvashatunk.) A konzervatívoknak tehát a régi rend védelmében minden időben volt okuk a család válságának beemelésére a köztudatba. Elméleteik mögött a családok gazdasági és erkölcsi alapjainak megingását, a rokoni kötelékek szertefoszlását, az egyenlőségjogok kiterjesztését sorakoztatták föl. (E válságelméleteket öt tételben foglalja össze Somlai.) A válság kapcsán fontos megjegyeznünk a szerző kérdésfelvetését: *mely* családi formák kerültek válságba, és *miért* éppen azok? Az új életformák elterjedése mögött óhatatlanul ott találjuk a gazdasági-társadalmi szerkezetváltozásokat, újabban a globális világgazdaságot és ennek kockázatait, hiszen amint Beck fogalmaz, a család nem oka, mindössze színtere a társadalmi történéseknek (Beck 2003: 198). Más szóval nem lehet visszaállítani a „kiscsaládot”, ahhoz a modernizáció folyamatát is vissza kellene fordítani, visszavenni a nemi egyenlőségjogokat a képzés, a bérek és a törvénykezés területén.² Tehát a jogfejlődés és az életformák alakulása között is szoros összefüggés figyelhető meg, téves azonban az állítás, miszerint a hagyományos családmodelltől való távolodásban keresendő a korunk népesedési problémái, amit szerzőnk jól illusztrál a *Poszt- és jelen* című fejezetben található alábbi gondolatával:

„A skandináv országokban van a legtöbb válás, itt a legmagasabb a házasságon kívül együtt élők aránya, itt költöznek el legkorábban a fiatalok a szülői otthonból, *de egyúttal itt születik a legtöbb gyermek* (kiemelés tőlem). Dél-Európában kevesebb

---

2 „(...) Vajon a baj nem már az általános választójog bevezetésével kezdődött-e; (...) a modernitás megfelelezhetetlen elveit meg kellene *felelni*, méghozzá úgy, hogy az egyik nem természettől fogva részesül bennük, a másik természettől fogva nem, mégpedig egyszer s mindenkorra” – jegyzi meg Beck a tőle megszokott fanyar kritikával (Beck 2003: 224).

gyermek születik, de kevesebb a válás és a házasságon kívüli együttélés is, a fiatalok pedig évekkal tovább élnek együtt szüleikkel, mint északi kortársaik.” (Somlai 2013: 107)

A polgári család ideálja fölötti nosztalgizások közepette a társadalmi emlékezet felettébb szelektív. Somlai Péter könyvét szemlélve azonban könnyen felelevenednek feledésbe merült negatív jellemzők, úgymint az erkölcs kettős jellege, a kettős mérce mely más mutatók szerint mázsált nőket és megint mással férfiakat; a házasságon kívül született, jogfosztott és szegénységbe taszított „potyagyerekek” problémája. Az együttélési-szervezeti formák folyamatosan megújultak az előnyösebbnek vélt formák irányába, így váltak egy időre népszerűvé a képmutatást, kizsákmányolást és kettős erkölcsöt kárhóztató, baloldali kommuna pártiak, akik vagyonszűkösségben, közös vagy megosztott gyermekfelügyeletet, háztartási munkamegosztást gyakoroltak és a gyermekeket pszichoanalitikus – a tekintélyelvűséggel ellentétes – elgondolások mentén nevelték. A legismertebb kommunák világnézeti, terápiás, ökológiai jellegű megfontolásokból szerveződtek, viszont a családi étellel kapcsolatos feszítőerők, mint a pénz allokációja, vagy gyermeknevelési elvek természetesen a kommunák életében is jelentkeztek. A kommunák célkitűzései a kommunizmusban perverz módon éltek tovább, noha korábban a lenini politika támogatta a nemek közti egyenlőséget, a bírósági válópereket átható hazugságoktól való mentesítést, az életforma megválasztásának szabad jogát megtagadták az egyéntől, s ezzel merőben átrajzolódott a privát szféra, a magánélet központjának számító (polgári) család.

A posztindusztriális kapitalizmus a világ fejlettebb országainak társadalmait új kihívások elé állította, melyekre a családoknak, és a társadalom (új?) alapegységeinek, nevezetesen az egyéneknek válaszolni kellett. A *Gyermekek, ifjak, idősek*, a *Gender*, az *Új együttélési formák*, valamint a *Szülőség* problémaköreinek tárgyalásának külön alfejezeteket szentel a szerző.

A népesedési folyamatok alakulásában több tényező, így a házasságok és válások dinamikájában például a makrogazdasági viszonyok, konkrétan a foglalkoztatottság alakulása vált egyre fontosabbá mind a nők, mind a férfiak számára. Nemcsak a munka, hanem az oktatás terén is jelentős változás zajlott le, az egyes életszakaszok közt nem húzható éles határ, a tanulmányok vagy a munkavállalás nem strukturálja a korábbihoz hasonló élességgel a felnőtté válás határait.

„A posztindusztriális társadalmakban a korábbinál gyorsabban változik a világ s benne a munkaerőpiac. (...) A fiatalok számára az egyetem nem betetőzése a tanulásnak, hanem inkább olyan hely, ahol kivárhatnak valamilyen kedvező lehetőséget. (...) Sokan dolgoznak tanulmányi idejük alatt, és többen ezt teljes munkaidőben teszik. Keresőmunkájuknak gyakran semmi köze a tanulmányokhoz, és nagy hányaduknak éppen azért kell dolgoznia, hogy kifizethesse az egyetemi tandíjat. Ez is közrejátszik a tanulmányi idő kitolódásában. (...) A kamaszkorral kitolódik sok országban az a folyamat is, amelyet leválásnak nevezünk.” (Somlai 2013: 127–129)

A hetvenes évektől széles körben elterjedt jelenséggé vált a házasságkötések számának csökkenése, a válások számának növekedése, a házasságon kívüli, élettársi és egyéb formájú kapcsolatban élők csoportjának gyarapodása. Növekedtek továbbá a házasságon kívüli születések, csökkent a termékenység, az első gyermeket vállaló anyák átlagéletkora kitolódott, és a gyer-

mektelen párok vagy soha házasságra nem lépők száma is emelkedett – egyszóval az életformák rendkívüli sokféleségének, pontosabban a korábban deviánsnak tekintettől az egyre plurálisabbá váló életformák és életutak társadalmi legitimációjának lehetünk tanúi. Az egyes életformákon belül is tapasztalhatók eltérések, példának a szingli életforma sokféleségét hozza fel a szerző, akik élhetnek rövid vagy tartósabb ideig egyedül, esetleg partnertől távol, vannak köztük nőtlenek, hajadonok, elváltak stb., úgyhogy nehéz általánosítani. Nem ritkák a látogató együttélések, melyek az alkalmi találkozások és a hosszabb távú elköteleződés-mentesség állapotát jelölik, vagy ott vannak a mozaikcsaládok, melyekben a különváló szülők új élettársra vagy házastársra találnak, és közös gyermekeikkel alakítanak ki új közösséget.

A posztmodern társadalom, s benne az egyén a posztmodern életforma által lehetőségeket és alternatívákat keres. „A választás mozzanatát tartom alapvetőnek a mai családok életében” – írja Somlai a 181. oldalon. Persze a választási szabadsággal különféle előnyök és hátrányok járnak együtt, amelyek különféle konfliktusok forrásai lehetnek a társadalom minden szintű szervezeti formáiban, így a kisebb együttélési formákban is. A konfliktusok fakadhatnak generációs különbségekből: szülők és gyermekeik, idősek és fiatalok közt, és valamennyi konfliktus hátterében ott található a családtagok eltérő szükségleteinek koordinátlansága. Ezeknek a gyakorlati ellentétes szükségleteknek, amelyek felölelik a kötődés és választás szabadságát, de egyben az önállóság igényét is, személyes kommunikáció révén kölcsönösen össze kell hangolódniuk, hiszen ezen múlik a családi kapcsolatok sorsa.

A család felszámolódásának veszélye nem nagyobb annál, mint volt akár egy évszázaddal korábban. A szerző higgadtságra int, nem történt egyéb, mint változás, átalakulás, és mindezek közepette a család továbbra is megtartotta magas értékpozícióját.

BIBLIOGRÁFIA

SOMLAI, Péter

2013 *Család 2.0. Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Napvilág Kiadó, Budapest.

BECK, Ulrich

2003 *A kockázat-társadalom - Út egy másik modernitásba*. Századvég Kiadó, Budapest.